

Dubravka S o k a č - Š t i m a c

ARHEOLOŠKA ISKAPANJA KASNORIMSKE NEKROPOLE NA
"TREŠTANOVAČKOJ GRADINI" KOD TEKIĆA

Muzej Požeške kotline iz Slav. Požege započeo je u ljetu 1972. godine prvo sistematsko iskapanje na lokalitetu "Treštanovačka gradina" kod sela Tekića, 12 km sjeveroistočno od Slav. Požege. Iskapanja su nastavljena tokom 1973. i 1975. godine u sklopu 5-godišnjeg plana arheoloških istraživanja rimskog razdoblja Požeške kotline.

Prvi podaci o arheološkom lokalitetu "Treštanovačka gradina" potječu od kutjevačkog vlastelina Milana Turkovića, koji je 1898. godine kao muzejski povjerenik obavijestio o nalazima na tom lokalitetu.(1). Prilikom iskapanja kojega je sam organizirao, prema njegovim riječima, nađene su "dvije kamene ženske glave, crveno glazirane posude, beton, olovne cijevi, raznovrsne šarene cigle, crijepovlje od vrlo primitivnih crvenih posuda, tri komada rimskog bakrenog novca, komadići oksidiranog rimskog stakla". On govori u izvještaju o temeljima rimske zgrade (terme) i navodi da je konstatiran rimski put u Požeškoj kotlini koji vodi preko Treštanovaca.

Godine 1938. dr. Josip Klemenc, kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu, obišao je ovaj teren radi nalaza antičkog novca. Pretpostavio je da bi na ovom vrlo interesantnom terenu mogao biti smješten rimski logor, a kasnije naseobina(2).

Novinar Enes piše u zagrebačkim "Novostima" 1938. god. o nalazu rimskog novca u Treštanovcima. Miko Karan iz Treštanovaca pronašao je prilikom rigolanja pašnjaka (sadio je vinograd) na "Gradini" pet lončića punih novaca. Prema ovoj novinskoj vijesti, u svakom lončiću je bilo oko 1000 komada rimskog novca iz kraja 4 stoljeća. Karan je uglavnom novce razdavao školskoj djeci, a jedan dio je otpremljen u Arheološki muzej u Zagreb. U članku se spominje da je dr. Klemenc obišavši ovaj teren ustanovio mjesto gdje se nalaze kuće, ulice starog grada Inceruma koji je obuhvaćao površinu od 60 jutara, a bio je omeđen sa četiri jarka, od kojih dva i danas služe kao potoci. Isti taj članak preštampan je u Požeškim novinama 1938. godine.(4)

U jesen 1968. godine prilikom oranja traktorom slučajno je pronađen skeletni dječji grob na zemljištu Đure Radovanlije iz Treštanovaca (nakon komasacije vlasništvo Đure Pulpana). Grob je uništen traktorom, kosti su porazbacane, a moglo se ustanoviti da je zidan opekom i žbukom, sa koso položenim opekama u obliku krova na dvije vode. Orijehtacija groba je zapad-istok. Đuro Radovanlija je poklonio muzeju dvije brončane male narukvice i ulomke staklene bočice, koje su bile u grobu.

Dragocjeni podaci Milana Turkovića, slučajan nalaz zidanog groba i mnogi površinski nalazi (cigla, crijep, žbuka, staklo i dijelovi keramike) koji su dio antičke zbirke Muzeja, ponukali su nas da počnemo s istraživanjima ovog značajnog lokaliteta.

Organizator sistematskih arheoloških istraživanja je Muzej Požeške kotline iz Slav. Požege, a iskapanja su vršena sredstvima Fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti Općine Slav. Požege, na temelju dozvole Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Zagreba. Istraživačkim radovima je rukovodio u dvije etape prof. Mirko Bulat, kustos Muzeja Slavonije iz Osijeka, a ove godine kustos Muzeja Požeške kotline prof. Dubravka Sokač-Štimac. Ostali članovi ekipe tokom trogodišnjih iskapanja su bili: prof. Kornelija Minichreiter, arheolog-konzervator Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Osijeka, prof. Antun Dorn, kustos Gradskog muzeja iz Vukovara, prof. Višnja Plemić, kustos Muzeja Moslavine iz Kutine, Stevan Tucakov, preparator Muzeja Slavonije iz Osijeka, prof. Jesenka Miškiv, kustos Muzeja Brodskog Posavlja iz Slav. Broda, prof. Duško Ećimović, kustos Gradskog muzeja iz Nove Gradiške, prof. Drago Rašković, arheolog iz Zagreba, prof. Ružica Pilon iz Slav. Požege i Ivan Štimac, preparator i crtač Muzeja iz Slav. Požege.

Iskapanje je vršeno na oranici k.č. 34 K O Treštanovci. Ova parcela se nalazi na "Gradini" oko 800 m udaljena sjeverno od sela Tekića. To je blago uzvišenje koje se pruža u pravcu istok-zapad, a spušta se od sjevera prema jugu (visinska razlika je 0,82 m), gdje prelazi u plitku depresiju, ispunjenu za kišnih dana vodom, za koju mjesna tradicija kaže da je bila nekada ciglana.

Radovi su započeti na istočnoj strani spomenute parcele kopanjem probnih sondi duž 5,0 m i šir. 1,5 m u pravcu sjever-jug (poprečno na pravac protezanja parcele i pravca ranije nađenog groba). Tada smo primjenili sistem blokova koji su označeni abecednim redom A, B, C, D, E, F u smjeru od juga prema sjeveru i brojevima 1, 2, 3, 4, 5, u smjeru od istoka prema zapadu. Tako smo dobili sonde dim. 5x5 m. Do sada je iskopano 18 sondi dimenzije 5x5 m i nekoliko aneksa. Tokom iskapanja pojavila su se tri sloja. Prvi sloj je obradiva, rahla, crna humusna zemlja debljine 25 cm. Ispod nje je deblji sloj (oko 60 cm) zbijenog pothumusa tamnije smeđe boje. Ovaj sloj prelazi u horizontalno u sloj sivkasto žučkaste zdravice, koju čini pjeskoviti les. Često su se grobovi mogli uočiti po konturama tamnije boje u svijetlijoj zdravici.

OPĆA KARAKTERISTIKA NEKROPOLE

Svi istraženi grobovi, ukupno 57, su skeletni, poredani u redove, orijentacije zapad-istok (s glavom okrenutom prema istoku), s većim ili manjim otklonima, tako da se u njihovom rasporedu nalučuju paralelni redovi. Odstupanje u pravcu skeleta zavisilo je od položaja sunca koje se mijenja tokom godišnjih doba.

Grobovi su nađeni u različitim dubinama od 0,20-1,80 m, ali se mora uzeti u obzir i vjerojatno erodiranje tla na nagnoj južnoj padini, tako da je i ovdje dubina ukopa morala biti veća.

Prema osteološkom materijalu na otkrivenoj nekropoli nađeni su skeleti 23 žene, 13 muškaraca, 4 djece i dva dvojna groba u kojima su bili pokopani muškarac i žena. Zbog slabe sačuvanosti skeleta i nedostatka priloga nije se moglo ustanoviti za preostale skelete.

Svi skeleti su nađeni u ispruženom položaju - na leđima. Položaj ruku je bio raznolik. Većina je imala ruke uz tijelo, neki na trbuhu, na bedrima. Položaj glave pokojnika je također različit. Neki su imali glavu okrenutu prema istoku (većina), manji dio prema sjeveru, jugu ili prema vratu (dolje). Skeleti su različito sačuvani. Neki su veoma dobro, neki slabije, a nekoliko njih je posve nestalo zbog velike vlage i vode u zemlji. Karakteristično je da su u dva slučaja nađene vidljive oznake groba na površini zemlje. To je iznad zidane grobnice 6-5, grubo, neobrađeno kamenje raznih dimenzija, smješteno u različite položaje. Ono se nalazi na zapadnom dijelu groba iznad pokojnikove glave, a vjerojatno se radi o bazi nesačuvanog nadgrobno spomenika. Iznad g-18 nađena je polomljena opeka, pravokutnog oblika, crvene boje. Na nekropoli je pronađeno ukupno do sada 42 skeletna groba i 15 zidanih grobnica.

NAČIN POKAPANJA

Na nekropoli su uočeni različiti načini pokapanja pokojnika. Možemo ih podijeliti u dvije osnovne skupine sa nekoliko podgrupa.

I. SAHRANJIVANJE U OBIČNU ZEMLJU

II. SAHRANJIVANJE U ZIDANE GROBNICE

1. Sahranjivanje u običnu zemlju

- a) bez tragova arhitekture
- b) sa drvenim sandukom

II. Sahranjivanje u zidane grobnice

- a) sa dnom od uzdužno postavljenih crepova i krovom na dvije vode od crepova
- b) u obliku sanduka (donji dio) od vertikalno položenih seskvipedalnih opeka i krovom od velikih crepova ili opeka direktno na bočnim stranama i bez tavanice, sa i bez maltera iznutra
- c) u obliku sanduka, krov počiva na bočnim pojačanjima
- d) u obliku sanduka s tavanicom
- e) od opeka i kamena
- f) sa dnom od opeka i malterom

Na ovoj nekropoli je bilo najčešće sahranjivanje u običnu zemlju bez ikakvih tragova arhitekture. Ti pokojnici su imali više grobnih priloga nego oni u zidanim grobovima. U nekoliko slučajeva su nađeni ostaci pougljenjenog drveta, što je vjerojatno ostatak sanduka ili dasaka. Među priložima nađeni su i željezni čavli s proširenom glavicom. Ove godine pronašli smo u

zidanom grobu G-50 iznad glave pokojnika s lijeve i desne strane ugao sanduka od željeza s čavlima.

U ukupno 15 zidanih grobnica sahranjeno je 9 žena, 2 djece i 4 muškarca. Prema tome vidimo da su uglavnom sahranjivane žene u lijepo građenim grobnicama. Zidane grobnice rađene su od velikih opeka, crepova i poklopnica. Njihove dimenzije su različite. Dužina opeka je najčešća od 40-45 cm, šir. od 29-31 cm, deblj. 5-6 cm. Crepovi su dugi 48-51 cm, 38-39 široki, a najveće poklopnice su dimenzije 58 x 51,5 x 7 cm. Opeke i crepovi se razlikuju bojom, kvalitetom izrade i raznim utisnutim znakovima. Na opekama su dijagonalne linije, koncentrični polukrugovi, otisci životinjskih nogu, obično raznih manjih domaćih životinja i ptica. Na nekim opekama su nađeni otisci prsti čovjeka i dječjih stopala. Ni na jednoj opeki ili crijepu nije nađen pečat ciglane koji bi pomogao u sigurnom određivanju njihova proizvodna centra. Svježi otisci prstiju ukazuju na pretpostavku da je možda mogla postojati neka lokalna ciglana na području Požeške kotline. Na postojanje jedne takve lokalne ciglane upućuje možda i mjesna tradicija po kojoj je četvrtasti iskop južno od nekropole kod Tekića, mjesto gdje se nalazila nekada stara ciglana.

Opeke i crepovi su međusobno povezani ili pokriveni bijelom žbukom u krovnim konstrukcijama ili je donji dio grobnice iznutra ožbukana.

U grobovima su najčešće pronađene staklene posude. Ukupno je pronađeno 38 posuda u 29 grobova. Od toga je u zidanim grobnicama nađeno 14, a u skeletnim grobovima 24 posude. U nekim grobovima je bilo više staklenih posudica. One su se nalazile na raznim mjestima u grobu, obično uz desnu stranu tijela, uz lijevo i desno stopalo ili uz glavu. Najčešći oblici posuda su razni oblici boca, kupaste čaše, vrč s trakastom drškom, kalotasta zdjela, duge cjevčice poput epruveta i lakrimarij. Staklo je vrlo tanko i krhko, bijele prozirne boje, svijetlo žute, svijetlo zelene, a u nekoliko primjera je nađeno i obojeno staklo smeđe boje.

Stakleni vrč je od maslinasto zelenog prozirnog stakla sa trakastom drškom, valjkastim vratom i niskom koničnom nogom. Sličan vrč imamo iz kasnoantičkih grobova na Gornjem Bregu kod Ptuja. (5). Analogan je vrčić i onom u kasnoantiknom grobu 31 iz Brezja nad Zrečani kod Maribora (6). Veoma su interesantne duge staklene cjevčice duž od 44-50 cm od prozirnog svijetlo žutog i svijetlo zelenog stakla. Ušće je malo izvraćeno, prema sredini se vretenasto proširuje u duž. od 5 cm i širinu 3,2 cm. Pošto su sve te duge posudice nađene isključivo u ženskim grobovima možemo pretpostaviti da su služile za mirisna ulja. Ovakove posude su rijetke, ali su ipak zastupljene u kasnoantičkim grobovima u Panoniji (7).

Od keramike pronađene su samo dvije cijele posude - zelenkastosmeđi pocakljeni trbušasti vrčić s jednom drškicom i vrlo lijepi izduženi vrč od crveno pečene gline s dugim vratom i drškom.

Vrčić je tipičan oblik za kasnu antiku u Panoniji. On ima kruškoliko tijelo, ravnu nogu, uski vrat s kružnim ušćem i malu drškicu. Sličan vrčić je nađen u kasnoantičkom grobu u Iloku(8), a više takovih ima iz Osijeka Muzej Slavonije u Osijeku(9). U grobovima su nađeni mnogi ulomci atipične kasnoantičke keramike s vidljivim tragovima lončarskog kola. Među najzanimljivije predmete svakako možemo uvrstiti veliki željezni kolut (okov) nađen na vratu skeleta u grobu G-1. Kolut je ovalnog oblika, pravokutnog plosnatog presjeka. Sastoji se od dva polukružna dijela s kružno proširenim krajevima, tako da prelaze jedan preko drugoga. Krajevi su međusobno povezani zakovicama tako da se okov nije mogao skidati. Nalazi ovakovih okova za vrat nađeni in situ na skeletu su vrlo rijetki i do sada nismo mogli pronaći slične analogije. Možda se radi o kazni primjenjenoj na nekog roba u rimsko doba. Antički izvori spominju takav način kažnjavanja uhvaćenih odbjeglih robova (10), iako se možda radi o nekoj drugoj mogućnosti. Ovaj muškarac srednje dobi bio je ukopan u običnu zemlju bez grobnih priloga.

Od željeza su nađeni klinovi, kuka i čavli s proširenom glavicom. Čavli i klinovi dolaze često u kasnoantičkim grobovima u Panoniji. Zanimljiva su i dva željezna ugla sanduka s nekoliko čavala iz groba G-50. Ove godine smo pronašli i dvije željezne narukvice.

Važnu grupu nalaza na nekropoli u Tekiću predstavlja nakit. To su prije svega raznovrsne narukvice, prstenje, perlice, igla, aplikacije, češalj, naušnice. Ukupno je pronađeno 18 brončanih narukvica, 6 koštanih, 2 željezne, i dvije od crne smolaste mase. Narukvice se obično nalaze na lijevoj ili desnoj podlaktici. Brončane narukvice su otvorene, ovalnog oblika sa krajevima u obliku stilizirane pačje ili zmijske glave, a drugi kraj ima oblik valjčića. Neke narukvice imaju lopatasto proširene krajeve. Analogije ovim narukvicama su česte u kasnoantičko doba u Panoniji i susjednim pokrajinama. Takove narukvice nalazimo u nekropolama mađarskog dijela Baranje, u Sloveniji u nekropoli Brezje nad Zrečami i u Jajcu.

Koštane narukvice su ukrašene malim udubljenim kružićima s točkom u sredini. Prstenje je sačuvano samo u tri groba dva brončana kružnog presjeka s pločicom u gornjem dijelu i dva prstena od srebrne žice. Jedan srebrni prsten ima malu kružnu čašku za ukrasni kamenčić. Pokraj njega su 4 male granulirane kuglice. Prstenje ima analogije u nekropoli Majsu u mađarskom dijelu Baranje.(11)

Značajan je i nalaz par naušnica od vrlo tanke brončane žice ovalnog oblika. Jedan kraj je zašiljen, a drugi je vezan u petlju o koju je bio obješen mali komad žice koji se slobodno mogao pomicati po naušnici. Za njega je bio pričvršćen mali stčžasti privjesak od spiralno smotane žice. Analogija je u nekropoli u Majsu.(12)

Pronađena je lijepa srebrna igla s glavicom, brončana aplikacija i dobro sačuvani koštani češalj s urezanim ukrasima. Interesantna grupa nakita su perlice od raznovrsnog materijala koje su dio ogrlice. Diskoidne perlice od svijetlo zelenkaste mase su promjera oko 4 mm, deblj. 3 mm. Nađene su u mnogim ženskim grobovima. One su česte u kasnoantičkim grobovima Panonije. Nađene su perlice

od crne staklaste mase kuglastog oblika, poliedarske perle od jantara i plosnate od gagata. Ove godine smo pronašli oko 40 komada veoma lijepih perla raznog oblika, materijala i boja. To su okrugle perlice svijetlo žute boje s plavo-bijelim krugovima, crne perlice sa zelenim cik-cak linijama i bijelom bojom.

Zadnja vrsta grobnih priloga su novci. U grobovima je do sada pronađeno ukupno 21 komad brončanih kasnoantičkih novaca. Većina je veoma slabo sačuvana i nečitljiva. U grobu G-7 oko lijeve podlaktice pronađen je niz od 8 komada malih brončanih novčića cara Valensa (364-375). Na aversu je poprsje Valensa s dijamantom, okrenut na desno. Okolo je natpis: DN VALEN/ S PF AVG. Na reversu je ženska figura u dugoj odjeći stoji, okrenuta u lijevo, s lovorovim vijencem u desnoj ruci i natpis: SECVRITAS /REI PVBLICAE i dolje: H SIS.

Ove godine smo pronašli novce cara Konstantiusa II(337-361). Na aversu je prikazano poprsje cara okrenuto na desno i tekst: CONSTANTIVS NOB, a na reversu su dva vojnika okrenuti jedan prema drugome i ratnički trofej među njima. Tekst glasi: GLORIA EXERCITVS. Kovnica nije čitljiva. Ostali novci nisu još očišćeni i ne znamo da li se na novcima javlja još koji rimski car osim Valensa i Constantiusa.

Prilikom proučavanja grobnih priloga moglo se uočiti da se neki prilozi javljaju u grobnicama, a neki u prostim rakama. Možda se ovdje radi o kronološkim, socijalnim i etničkom porijeklu pokojnika. U zidanim grobnicama su zastupane staklene posude drugih oblika, vrste stakla i na drugim mjestima nego u rakama. Prema analogijama kasnoantičkih grobova iz mađarskog dijela Baranje, Brezja i Ptuja, gdje se brončane narukvice najčešće nalaze na lijevoj ruci, može se nagađati da se ovdje radi o germanskim došljacima. Prema Kloiberu(13) pokapanje u smjeru zapad-istok pojavilo se u ranom 4. stoljeću u gotskim grobljima i u drugoj polovici 4.st. je preuzeto u rimsku provincijalnu kulturu.

Na taj način bi se moglo zaključiti da su u zidanim grobnicama najvjerojatnije sahranjeni domaći romanizirani stanovnici Inceruma i da su one nešto starije, u rakama u prostoj zemlji su sahranjeni germanski došljaci.(14)

U drugoj polovici 4. stoljeća došlo je do kratkotrajnog naseljavanja Germana u ovom dijelu Panonije, dijelova zapadnih Gota, koji su nakon bitke kod Drinopolja pod vodstvom Safraka i Alateja razorili mnoge panonske gradove, a među njima i Mursu.(15) Za sada ne možemo govoriti o kojoj grupi naseljenih Germana se radi u Tekiću.

Prema antropološkoj analizi nekoliko lubanja ženskih i muških skeleta s nekropole, koju je napravila prof.Georgina Pilarić iz Zagreba(16) može se zaključiti slijedeće: Muške lubanje ukazuju na karakteristike jednog paleoeropiđnog ili kromanjoidnog rasnog tipa. Lubanjska građa kostiju je masivnija, zatiljne kosti zaobljene i izdužene, a bradica je visoka, četvrtastoga oblika, isturena prema naprijed. Ženske lubanje su gotovo istih karakteristika.

Dr. Juraj Kallay iz Zagreba napravio je analizu (17) dviju mandibula-muškarca i žene iz dvojnog groba G-15.

Prema istrošenosti zubi, dr. Kallay je zaključio da se radi o odraslim ljudima srednje dobi, koji su bili dobro građeni, a kako su im zubi bili jako izgriženi, svi osim umnjaka, pokojnici nisu bili stariji od 35 godina. Jeli su grubu hranu od rane mladosti, o čemu govori prvi kutnjak svojom izgledanošću. Na zubima nema tragova carijesa ni klimavosti (parodontoze), jer su rubovi zubnica zdravi. Žena ima na zubima dosta kamenca. Dimenzije zubi odgovaraju današnjima i ne pokazuju nikakve varijacije.

Istočno do pronađene nekropole, u ljetu 1973. god. napravili smo jednu poprečnu sondu smjera sjeveroistok-jugozapad u dužinu od 25 m i širinu od 2 m na uzvišenom brežuljku na "Gradini" (nekadašnjem vinogradu), danas vlasništvo Dragice Kelan iz Treštanovaca. Na tom mjestu nalaze se na površini zemlje mnogi ulomci kamenja, opeka, crijepova, mrežastih tubula i žbuke. Prema pričanju starijih ljudi iz Tekića i Treštanovaca odatle je išao "podzemni hodnik" prema sjeveru u kojega su se provlačili kao djeca čuvajući stoku. Južno od spomenute parcele kopao je kutjevački vlastelin 1898. god. i pronašao keramiku, staklo, novce i kamene ženske glave.

Prilikom iskapanja pronašli smo ostatak ognjišta od pečene crvene zemlje s ulomcima cigala i kamenja, 15 cm debeo gar sa životinjskim kostima (goveda, ovce, pas), mnoštvo šuta, cigala, crepova, kamenja, maltera bijele i ružičaste boje, stakla i keramičke. Pojavljuje se atipična siva keramika, ulomci sivih jajolikih lonaca, zdjela, trakasta ručka posude, rub smeđe pocakljene zdjele, rub crnog lonca i tamno smeđe neprozirno staklo. Među nađenim materijalom ima mnogo stropne opeke sa urezanim paralelnim šarama, tubuli sa žbukom i željezni klin. Nađena je podnica dimenzije 1,21 x 0,60 m sagrađena na komadima kamena i cigli, a sastojala se od žučkastog maltera pomješanog sa šljunkom. Nedaleko podnice nađen je temelj stupa od 7 reda opeka na dubini od 0,80 m. Odozgora je bio malter, oko njega komadi tubula, crepova, cigli i šljunak. Nađen je i temelj zida napravljen od cijelih opeka i ulomaka raznih dimenzija. Zid skreće prema sjeveru. Iskapanje u ovom dijelu je vrlo teško uslijed veoma tvrdog zemljišta pomješanog s kamenjem, opekama i žbukom. Slojevi su ispremešani, jer se je na ovom dijelu zemljišta rigolao vinograd. Ostaci ognjišta, podnica, stup i temelj zida, ulomci keramičkih posuda za svakodnevnu upotrebu, staklo i životinjske kosti ukazuju nam na postojanje ostatka neke zgrade. Vjerojatno se radi o nekoj vili rustici. Pošto nemamo za sada niti jedan natpis ni pečat ne možemo još tvrditi da smo na tragu nekadašnjeg grada Inceruma koji je bio na sjecištu puteva u rimsko doba u Požeškoj kotlini.

Buduća arheološka istraživanja nekropole i zgrade u Tekiću pružit će nam nova saznanja o stanovnicima, materijalnoj i duhovnoj kulturi načinu života, rasporedu i tipovima kuća i o nepoznatim povijesnim zbivanjima u ovom dijelu Panonije krajem antičkog doba.

LITERATURA:

1. Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, NS, sveska III, 1898.god, 243 st.
2. Pismo dr. Josipa Klemenca upućeno Upravi kulturno-historijskog muzeja u Slav.Požegi od 18.IX 1959.
3. "Novosti", br.76. od 18.IX 1938., Zagreb
4. Enes: Na tragovima rimskog Inceruma-stare Požege, "Požeške novine", 2. travnja 1938.god. (2 i 3.str)
5. M.Abramić, Poetovio, Ptuj 1925, str. 124, sl.81.
6. S.Puhač, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami, Rasprave SAZU VI, Ljubljana 1969, str. 258, t.7, sl.1.
7. Lanyi, Archaeologiai Ertesito 99, 1972, str.59, sl.13, br.32.
8. J.Brunžmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, BHAD, n.s.V, 1901, str.147.
9. B.Vikić: Karakter rimske keramike juž.Panonije i problematika njene tipologije i kronologije, Materijali ADJ VIII, 1972, str.95, i t.V 1.
10. Antički Rim, panorama jedne civilizacije, Beograd-Ljubljana, 1967, str. 47.
11. Sz. Burger: A Romaikori temeto.Majson, Archaeologiai Ertesito 99/1, 1972, sl.30. G-34, br.21.
12. Ibid, sl.29, G-30, br.1-13
13. A.Kloiber, Die Graferfelder von Lauriacum, des Ziegelfeld, Forschungen in Lauriacum 4-5, 1957, 169, op.1.
14. Dubravka Sokač-Štimac i Mirko Bulat: Rimska nekropola na "Treštanovačkoj gradini", Prvi rezultati arheoloških istraživanja, "Požeški zbornik IV", Slav.Požega 1974, str. 136.
15. Mocsy A, Pannonia, p.o. iz Pauly-Wissowa, RE, Supplementband IX, Stuttgart 1962, 578.
16. Georgina Pilarić: Antropološki prikaz lubanja iz nekropole "Požeški zbornik IV", Slav.Požega, 1974, str.149.
17. Dr. Juraj Kallay: Antropološke mjere zubi iz nekropole,, o.c. 152 i 153.